

שיעור מס' 3

הורים במערכת החינוך: איך מלמדים בני עניים כבני עשירים?

מטרות השיעור:

- לבחון את ההקשר החברתי של מעורבות הורים בחינוך ואת השלכותיו על שעתוק הפערים.
- להצביע כיצד דיאלוג עם הורים מאוכלוסיות מוחלשות יכול לשמש כלי לשינוי חברתי.

הורים הם בעלי תפקיד מרכזי וייחודי בחינוך ילדיהם. מחקרים מעידים כי קיים קשר בין מעורבות הורים בחינוך ובין ההישגים הלימודיים של ילדיהם. עם זאת, השימוש במונח האחד "הורים" מטשטש את השוני בכל הנוגע לרקע החברתי והכלכלי, ואת השפעתו על מעמדם ומעורבותם של ההורים במערכת החינוך. השיעור בוחן כיצד ההקשר החברתי משפיע על מעורבות הורים במערכת החינוך.

ההתמודדות עם הסוגיה מפגישה את הלומדים עם המונח "הון סימבולי", שהוא כינוי למשאבים לא כלכליים הנרכשים מההורים ומהקבוצה החברתית שאליה הם משתייכים. השיעור מצביע מצד אחד על האופן שבו משאבים אלו משמשים גורם בשעתוק הפערים, ומצד שני על מוקדים אפשריים לשינוי.

הרכב השיעור:

פתיחה: ההורים שלי במערכת החינוך	30 דקות
לימוד בחברותא: הורים במערכת החינוך	40 דקות
אסיף	45 דקות
סיכום	5 דקות

פתיחה

במפגש הזה נעסוק במעמדם של ההורים במערכת החינוך, נושא שנכתבו עליו מאמרים ודו"חות רבים. הלימוד יתמקד בשאלת יחסי הורים עם בית הספר ובמשמעויות החברתיות של יחסים אלו. לעתים אנו מתייחסים למונח "הורים" כמקשה אחת, אבל הורים אינה קבוצה אחידה, אלא הם באים ממגזרים שונים באוכלוסייה. כפי שלתלמידים שונים יש חוויות שונות ממערכת החינוך, כך גם להורים כהורים יש חוויות שונות מבית הספר. חוויה משותפת בבית הספר להורים ולתלמידים היא אסיפת הורים.

- האם תוכלו לשתף אותנו בחוויה הזכורה לכם מאספת הורים, מנקודת ראות שלכם כתלמידים הנמצאים עם הוריהם באותו מעמד?

הפתיחה נועדה לאפשר למשתתפים לחשוב על המקום והחוויה של הוריהם כהורים בבית הספר. מטרת התרגיל היא גם לעמוד על הזיקה שבין החוויות שלי כתלמיד לחוויה של ההורה שלי כהורה. האם אספת הורים נועדה רק לדווח להורים על הישגי התלמיד, או שהיו לה תפקידים נוספים? כך למשל, אם אספת הורים נתפסה על ידי אחד המשתתפים כאירוע "מאיים", איך האספה נתפסה על-ידי הוריו? האם הייתה קבלה ללא עוררין של דברי המורה, או בחינה של הנאמר, או אף עימות? כיצד התגובה של הורי השליכה עליי כתלמיד?

המשתתפים יכולים להעלות חוויות שונות שבאמצעותן ניתן לבחון את יחסי ההורים עם בית הספר. המשתתפים יכולים להעלות חוויות של קבלה של דברי המורה ללא עוררין. שאלות שאפשר לשאול בהקשר זה הן ממה נבעה הקבלה של דברי המורה - האם משותפות והסכמה או מקבלת מרותו של המורה ומחוסר ביטחון. כיצד ההתנהגות של ההורים השפיעה על המקום שלי כתלמיד - האם חשתי שהמערכת מכבדת את ההורים או מזלזלת בהם, וכיצד יחס זה השפיע עליי. חוויה אפשרית נוספת היא עימות בין ההורים למורים. ניתן לבחון מהם הגורמים לעימות בין ההורים למורה או לסגל בית הספר: היעדר שפה משותפת, יחסי אי-אמון וכדומה. אם עולות חוויות של שותפות בין מורים להורים - נבחן בקבוצה מה הגורמים שיצרו אותן: שפה משותפת ואינטראקציה אישית עם צוות בית הספר, הרגשתם של ההורים שיש להם תרומה בתהליך החינוכי (סיוע בשיעורי בית, למשל), מפגש שהתבסס לא רק על דיווח על הישגים (אירועים סביב חגים, הצגות וכדומה), מורשת תרבותית המשותפת לבית ולבית הספר ועוד. עם זאת, יש לשים לב כי מה שאפשר את השותפות עבור הורים מסוימים עלול להביא להדרה של הורים אחרים: הורים שאינם יכולים לסייע לילדם בשיעורי הבית לא זו בלבד שאינם מרגישים שהם תורמים לתהליך החינוכי, אלא חשים שמוטלת עליהם מעמסה שאין הם יכולים לעמוד בה. הורים ממורשת תרבותית שונה, מזו שבית הספר מייצג עלולים לחוש זרות לסביבה התרבותית של בית הספר (כך, למשל בעדות שנוהגות לאכול בשר בשבועות יש התנגשות עם התכנים שנלמדים בבית הספר שלפיהם בשבועות נוהגים לאכול מאכלי חלב).

לימוד בחברותא

החוויות האישיות העלו שאלות שונות ביחסי הורים-בית הספר. ראינו כי המקום של הורים בבית הספר קשור לא אחת לרקע החברתי והתרבותי ממנו הם באו. ראינו גם שמקומם של ההורים בבית הספר השפיע, בצורה זו או אחרת, על התלמיד ועל יחסו לבית הספר.

דו"ח הוועדה הפרלמנטרית בנושא הפערים החברתיים בישראל (2001) מצייין כי "בכל אחד משלבי החינוך קיים קשר הדוק בין השכלת ההורים והמצב הכלכלי" (סעיף 5.2.1). מחקר שנערך במכון ון-ליר מצביע על השכלת הורים כגורם קריטי בניבוי הצלחת התלמיד. שיעור הזכאות לבגרות של צעיר ששני הוריו בעלי יותר מ-13 שנות לימוד עומד על 81%, בהשוואה ל-34% לצעיר ששני הוריו בעלי 0-8 שנות לימוד (דהן, מירוצ'ינוב, דביר ושי, "האם הצטמצמו הפערים בחינוך?", מאי 2001). במערכת החינוך בימינו הרקע החברתי של ההורים הוא גורם מפתח בניתוח הפערים החינוכיים.

הסוציולוג הצרפתי פייר בורדייה (1930-2000) עסק בשאלה מה גורם לשעתוק של הפערים. הוא טען כי קיימים משאבים לא כלכליים שהורים "מורשיים" לילדיהם. בורדייה כינה משאבים אלו "הון תרבותי" או "הון סימבולי". משאבים אלו כוללים רשת קשרים חברתית וכן מערך התנהגויות וטעמים, כמו צורת דיבור, הליכות, תחביבים. סוג זה של הון תרבותי מכונה "הביטוס" - אוסף של הרגלים ומנהגים שאדם צובר במהלך חייו, שנרכש מההורים ומהקבוצה החברתית שהם משתייכים אליה. הילדים אינם מקבלים מהוריהם רק הון כלכלי אלא גם זהות חברתית ודרכי התנהגות שהם מחקים.

לשיטתו של בורדייה, ההון התרבותי או המשאבים הלא-כלכליים הם גורם מפתח בניתוח הפערים. הון תרבותי יכול להיות מומר להון כלכלי. כך, למשל, החינוך "הנכון" יכול לסלול את הדרך לעבודות בעלות סטטוס ושכר גבוה. מכאן שהפער בין "בני עניים" ובין "בני עשירים" אינו רק פער כלכלי, אלא פער חברתי-תרבותי.

המקורות שנלמד בחברותא מספרים על הורים לתלמידים. הלימוד מכניס אותנו לבתיהן של משפחות, ומאפשר להתבונן בהתנהגות ההורים, בהתנהגות התלמידים ובהשפעתם של שני אלה על המורים. התבוננות זו תלמד אותנו מהם המשאבים הלא-כלכליים העומדים לרשות ההורים וכיצד הם משפיעים על מעורבות ההורים במערכת החינוך. כמו כן נעלה את השאלה כיצד הפערים במשאבים הלא-כלכליים משפיע על אי-השוויון בחינוך.

המקור הראשון לקוח מתוך שו"ת (שאלות ותשובות) לרבי שלמה אבן-דנאן.

וכאשר בא אחד מבני המדרגה ההיא אצל אביו בסעודת הצהר יים, שאל האיש את בנו: "בני, במה למדתם היום?" השיבו כי: "מאז הבוקר ועד עתה לא למדנו כי אם מעט בגמרא [...] לרגל הילד החדש הבא אצלנו שהוכרחנו להתנהל לאטו עד אשר למד אותה [...] ומצדו העיכוב בא לנו". כשמוע שמעון אביו את דברי בנו, היטב חרה לו וגמר אומר שלא להושיב את בנו אצל מלמד זה. ובכן, הגישו עצמותיהם ראובן ושמעון, לדעת אם חייב שמעון לשלם חלקו בשכירות המלמד או שייתן קנס, או שמא הוא פטור מכול וכול... (והוסיף שמעון): "כיוון שהגיע המלמד למדרגה זו [...] ועיכב והפסיד את הרבים בשביל היחיד... אינו מאמינו עוד שיהא זריז ונזהר לתת לבני חלק ערכו. ובכגון זה לא הרשינו אותך... ואנו נותנים שכר הרבה. ועל כיוצא בזה אמרו: "חזקה היא שלא משליך אדם כספו בחינם".

(אשר לשלמה, שו"ת לרבי שלמה אבן דנאן, סימן סג)

בקהילות ישראל התעוררו בעיות שונות בחיי המעשה. כשדייני הקהילה לא מצאו פתרון מפורש בספרי ההלכה, הם פנו לגדולי התורה בדורם. גדולי התורה היו רושמים את השאלה, העובדות, טענות הצדדים ואחר-כך נושאים ונותנים בפרטי ההלכה הנוגעת לעניין ומכריעים את הדין. ספרות השו"ת היא ענף מרכזי בספרות ההלכה. לפי השערה נדפסו עד ימינו למעלה משלושת אלפים ספרי שו"ת ובהם כשלוש מאות אלף תשובות.

רבי שלמה אבן-דנאן נולד בפאס שבמרוקו בשנת תר"ח (1848) ונפטר בשנת תרפ"ט (1929). בגיל שלושים התמנה לרב

ראשי בפאס. ב-1901 שלח להדפיס בירושלים את ספרו אשר לשלמה, שכלל תשובות לשאלות שהגיעו מקהילות שונות בצפון אפריקה. הטקסט שנקרא הוא חלק משאלה שהופנתה לרבי שלמה.

המקור השני הוא מדרש מתוך דברים רבה.

מעשה בשני תינוקות שהיו מן שכונה אחת. והיה האחד בן עני והשני בן עשיר. והיו הולכים לבית הספר בכל יום. בן העשיר היה הולך לבית הכנסת ועמו חתיכות בשר וביצים, מה שהוא מתאוה, כל דבר ממה שאביו מותיר. בן העני היה הולך לבית הכנסת ועמו שני חרובים, והייתה נפשו מתעגמת עליו. והיה אביו העני רואה את בנו פניו משונות. הלך אביו ולקח לו ליטרא אחת של בשר ובישלה. כיוון שבא הנער מבית הספר אמר לו אביו: "בוא ואכול מה שהיית מתאוה". עד שהוא הולך לתת לפניו, נכנס הכלב והושיט ראשו לתוך הקדרה (וביקש להוציא את ראשו ולא יכול היה להוציאה. ויצא הכלב וברח וראשו לתוך הקדרה). אמר לבנו: "עמוד ונראה לאן הלך הכלב, הואיל ולא נעשה תאוותך, נציל את הקדרה". עמד הוא ובנו ורצו אחר הכלב, וכיוון שיצאו מתוך הבית נפל הבית. אמר לבנו: "בני, נודה ונשבח לקדוש ברוך הוא שלא יצאנו להציל את הקדרה אלא למלט נפשותינו"

(דברים רבה, פרשת עקב)

דברים רבה הוא מדרש אגדה על ספר דברים. המדרש הוא קובץ דרשות של הלכות, רוב הדרשות מסתיימות בדברי נחמה או בבשורה לגאולה.

הלימוד יתמקד בשאלות אלה:

- מהם המשאבים הלא-כלכליים ("הון סיבולי") העומדים לרשות של כל הורה?
- כיצד הם משפיעים על תגובת ההורה למתרחש בבית הספר?
- כיצד תגובת ההורה משפיעה על התלמיד? כיצד תגובת ההורה משפיעה על המלמד?

המקור הראשון מציג אב שמעורב בחינוך בנו. האב מפקח על המתרחש בבית הספר. הוא שואל את בנו על לימודיו וקצב ההתקדמות בבית הספר. כאשר הוא שומע שהמלמד התעכב בלימודו בגלל ילד חדש בבית הספר, הוא טוען נגד המלמד ונוקט פעולה להעביר את בנו למלמד אחר. מתגובת האב ניתן לעמוד על מספר משאבים העומדים לרשותו. האחד, יכולת התמצאות בשיח הבית ספרי. ההתמצאות בחומר הנלמד מאפשרת לו לעקוב אחרי קצב הלימוד ולהיות עם "יד על הדופק". משאב שני הוא ביטחון של האב במרחב הבית ספרי. האב בא בתביעה למלמד שימלא את חובתו כמורה כלפי בנו. האב רואה במלמד שליח מטעמו, שנועד לספק מענה מקצועי בנושאים חינוכיים. כאשר האב סבור שהמלמד מעל בתפקידו, הוא מבקש להחליפו באחר. האב נמצא בעמדת כוח אל מול המלמד. הוא אינו מקבל את סמכותו ללא סייג, אלא מערער עליה בהוצאת בנו מבית הספר.

מומלץ להעלות בפני הלומדים את השאלה מה המקור להרגשת הביטחון ועמדת הכוח של האב. ייתכן כי הרגשה זו נובעת מכך שהאב משלם שכר למלמד ("ובכגון זה לא הרשינו אותך [...]). ואנו נותנים שכר הרבה". הציפייה של האב לקבל תמורה לכסף שהוא משלם, מציבה את האב בעמדה של כוח מול המלמד. ההון הכלכלי מביא עמו הון סימבולי: הרגשת ביטחון ועמדת כוח. ההון הסימבולי מאפשר לאב מעורבות דומיננטית בחינוך בנו.

נראה כי גישתו של האב כלפי בית הספר משפיעה על התנהגות בנו. המעקב של האב אחרי התקדמות בנו בלימודים מצביע על רף ציפיות שהוא מציב בפני הבן ובפני המלמד. מתגובת הבן ניתן ללמוד שהוא מפנים את הציפיות של האב. הבן מחשיב את קצב ההתקדמות בלימודים ומביע מחאה כאשר הקצב

מואט בעקבות הילד החדש ("הוכרחנו להתנהל לאיטו [...] ומצדו העיכוב בא לנו"). כעסו של האב על העיכוב בלימוד והוצאתו של הבן ממסגרת הלימוד, מחזקים אצל הבן את המסר שבית הספר הוא אמצעי להתקדמות בהישגים.

תגובת האב משפיעה גם על המלמד. האב מציב רף ציפיות בפני המלמד תוך התמקדות במקרה הפרטי ותוך התעלמות מההיבט המערכתי. דאגתו של האב נתונה לקצב ההתקדמות של בנו בלימודים והוא אינו מתחשב באינטרס של התלמיד החדש או של תלמידים שלומדים בקצב איטי יותר. הפעלת לחצים מצד הורים "חזקים" (כלומר: הורים בעלי יכולת התמצאות בשיח הבית ספרי, ביטחון וציפיות מבית הספר) על המלמד עלולה להביא לכך שהעדפות של הורים אלו יזכו למשקל-יתר בבית הספר. אם כך, איפוא, פגיעה בשוויון היא תוצאה אפשרית של מעורבות הורים.

המקור השני מציג סיפור של אב עני. המדרש פותח בהצגת הפער בין בן העני לבין בן של אב עשיר שלומד עמו בבית הספר. הבן העני חוזר מבית הספר בפנים עגומות. בניגוד למקור הראשון, האב במקרה זה אינו חוקר אותו על לימודיו ואינו מברר מדוע הוא חוזר עצוב מבית הספר. מהמדרש אנו למדים ששתיקתו של האב אינה נובעת מחוסר מעורבות או מאדישות. האב ער לצערו של הבן. ייתכן כי האב אינו פונה לבן בדברים מתוך רגישות למצבו; חקירה על לימודיו בעת שהבן חוזר בפנים עגומות מבית הספר, עלולה להוסיף על צעריו. ניתן לייחס את השתיקה של האב לכאב או לבושה שהוא חש בשל צערו של בנו. האב מבקש לספק לבנו נחמה וקונה לו ליטרת בשר לפייס אותו על תאוותו שלא הושבעה.

המדרש מצביע על חוסר במשאבים כלכליים, אך במקביל מצביע על משאבים אחרים העומדים לרשות האב: רגישות ואמפתיה לצעריו של הבן. האב מבחין במצוקתו של הבן, על אף שהבן אינו מביע אותה במילים. הוא מגלה רגישות גבוהה בכך שהוא למד על המצוקה רק ממראה פניו של הבן בשבו מבית הספר. האב אינו אדיש או חסר אונים אל מול המצוקה והכאב של הבן, אלא אקטיבי ומגיב. הוא מבקש להציע לבנו נחמה ופיצוי בקנייה של ליטרת בשר. לכאורה, האב מנחם את הבן במתן מענה לחסך חומרי (התאוה לבשר), אך קניית הבשר נותנת מענה גם לצרכים אחרים: האב מראה לבנו שהוא ער לצעריו. קניית הבשר היא מחווה של אהבה ואהדה כלפי הבן.

עם זאת, מהסיפור מצטייר נראה כי משאביו של האב (אמפתיה ורגישות) אינם באים לידי ביטוי בבית הספר. האב אינו מערב את המלמד בהתמודדות עם כאבו של הבן. הוא אינו פונה למלמד בתביעה או בבקשת עזרה ואף לא לבירור והתייעצות. זאת על אף שצעריו של הבן נגרם מהמתרחש בבית הספר. יוצא כי האב אינו רואה במלמד גורם שיכול לסייע בעניין זה. אם בסיפור הקודם האב הפעיל לחצים על המלמד ובכך נתן משקל-יתר להעדפותיו, במקרה זה האב אינו פונה כלל למלמד. קולו אינו נשמע במרחב הבית ספרי, מה שעלול לחבל במשאבים ובאינטרסים שלו, שלא יזכו לייצוג מספק.

ניתן לפרש את התנהגותו של האב כביטוי לתפיסה פטליסטית. ניסיונו של האב להתקומם נגד המציאות הקיימת הוא מוגבל: קנייה של ליטרת בשר לבן. הוא אינו תופס את בית הספר כזירה שבה יש לו כוח לשנות ולהשפיע. ייתכן כי ניסיון החיים של האב, וכן ריבוי המצוקות שהוא מתמודד עמן בחיי היומיום יצרו אצלו את הרושם שהמציאות היא שרירותית ובלתי ניתנת לשינוי. תחושת חוסר האונים והיעדר הכוח לשלוט או לעצב את מציאות החיים היא גורם מרכזי בקיבוע פערים והעמקתם.

קולו של הבן בסיפור כלל אינו נשמע. מהסיפור לא עולה שהבן פונה בדברים לאב או למלמד על הסיבה לצעריו. ייתכן כי גם הוא אינו רואה במלמד כתובת לקשיים שהוא חווה בבית הספר. בהקשר זה, התנהגות הבן מחקה את התנהגות האב. עבור שניהם, בית הספר או המלמד אינם נתפסים כמי שאמורים לתת מענה וסיוע.

מומלץ לציין בפני הלומדים בעוד שבסיפור הראשון האב מציב ציפיות להישגים ולהתקדמות בלימודים (שהבן מפנים), בסיפור שלפנינו האב אינו מציב ציפיות מעין אלו. הישגי הבן וההתקדמות בלימודים כלל אינם עולים בשיח בין האב לבן. כפי שצוין לעיל, ייתכנו מספר גורמים אפשריים לכך: בשעה שבה הבן חוזר עצוב מבית הספר והמשפחה מתמודדת עם חיי עוני, מעקב ופיקוח אחרי הלימודים יכול להתפרש כביקורת ולהוסיף על הכאב והקושי. גורם אפשרי נוסף הוא שלאב אין הכלים לעקוב אחרי התקדמות הבן (הוא אינו מתמצא בשיח הבית ספרי), ולכן הוא אינו מתעניין בלימודי הבן.

הצבת רף ציפיות יכולה לשמש כוח מניע להישגים. הציפיות משקפות לבן אמונה ביכולתו, ומשדרות לו מסר שהוא יכול להגיע להישגים. היעדר ציפיות בשיח בין האב לבן עלול להתפרש כציפיות נמוכות של האב מבנו, ובכך ליצור "אפקט פיגמליון". האב העני מתמודד עם מתח או קונפליקט בין הרצון להניע את הבן להישגיות ולהציב רף ציפיות, ובין הרצון לא ליצור "עומס-יתר" נפשי על הבן שנאלץ להתמודד עם חיי עוני ולהציע לו תמיכה וחיזוק. הדילמה בין הצבת רף ציפיות ובין רצון לגלות תמיכה וחיזוק היא דילמה המשותפת לכלל ההורים, אך במקרה של הורה עני, הדילמה היא חריפה יותר. התמודדות עם הקשיים של חיי עוני (כמו למשל הרגשת תסכולו של הבן כשהוא רואה את השפע שיש לאחרים) תובעת מההורה מידה גדולה יותר של רגישות ותמיכה בבן, שלעתים עלולה להתנגש עם ה"דחיפה" להישגיות. מנקודת המבט של ההורה העני, הצבת רף ציפיות תובעת מהבן מחיר נפשי גבוה יותר לעומת ילדים להורים עשירים (או להורים שאינם מתמודדים עם קשיים מסוג אחר בחיי היומיום, כגון מחלה של אחד מבני המשפחה).

אסיף

- בפתח הלימוד ציינו כי דברים רבה הוא קובץ דרשות, שנוטות להסתיים בדברי נחמה או בשורה טובה. מה, לדעתכם, הנחמה בסיפור שלפנינו (המקור השני)?
- כיצד הייתם משכתבים את הסיפור?

למראית עין נראה כי הסוף הוא עצוב. האב משקיע את מיטב כספו על מנת להעניק ליטרת בשר לבנו ולפצות אותו במעט על צערו, אך הכלב גונב את ליטרת הבשר ולבסוף מאבדים השניים את כל רכושם. עם זאת, ניתן לראות ציר התפתחות נוסף של הסיפור והוא תגובתו של האב והתקשורת בינו לבין הבן. דווקא בשעה שהם מאבדים את כל רכושם, האב פונה לבנו בדברי נחמה ובביטוי השקפת עולם ערכית. האב אינו מתייאש מאבדן הרכוש, אלא מודה על כך שחייהם ניצלו. הוא גם רואה בגניבת הבשר על-ידי הכלב תוצאה של התערבות אלוהית שנועדה להצילם ממוות. זה עשוי אולי להיות הסוף הטוב של הסיפור: האב מביא לידי ביטוי את המשאבים הלא-כלכליים העומדים לרשותו - רגישות, אמפתיה, אהבה. החוסר במשאבים הכלכליים אינו מונע ממנו להתמקד במה שיש.

חלק מהמשתתפים עשויים להסתייג מפרשנותו של סוף הסיפור כסוף טוב. האב והבן נותרים ללא קורת גג וללא רכוש. לא חל שינוי בבית הספר: בן העשירים ימשיך לבוא עם מזונות יקרים, ואילו בן העניים הפך עני עוד יותר. הסתייגויות אלו יכולות לשמש בסיס לשכתוב של הסיפור. השכתוב יכול להיעשות דרך משחק (שיטת פלייבק), ששם הקבוצה תהיה שותפה בעריכה מחודשת של הסיפור. (המתודה של משחק מומלצת כיוון שהיא דינמית ומאפשרת לנתח פרשנויות בצורה חיה. אם המתודה אינה מתאימה לקבוצה או למנחה אפשר לעבוד דרך כתיבה, כמו צוות תסריטאים.)

העריכה מחדש של הסיפור היא כלי לחדד נקודות מרכזיות בלימוד בחברותא: מהם המשאבים שעומדים לרשות ההורה, האם וכיצד הם מוצאים ביטוי בבית הספר, כיצד התנהגות ההורה משפיעה על בנו כתלמיד וכיצד היא משפיעה על המלמד.

שכתוב הסיפור כולל גם הוספת דמויות ומערכות. חשוב לשקף לקבוצה בפתיחה ובמהלך המשחק כי תוספת הדמויות והמערכות נובעת מהאופן שבו התפרש הסיפור. הבחירה מי ומה להוסיף משקפת מהו בעיניהם שורש הבעיה (השפעת הרקע של ההורים על הישגי התלמידים) ומכאן מהי בעיניהם הדרך לשינוי חברתי. הבחירה גם משקפת מי לדעתם יוכל או יוכלו לשמש סוכני שינוי. כך, למשל, אחת הדמויות שניתן להוסיף היא מלמד דומיננטי, שיכול היה לשנות את מהלך העניינים על ידי התערבותו (שיחה עם הבן או חיזוק וסיוע לאב). בהקשר זה ניתן להעלות את השאלה מדוע קולו של המלמד לא נשמע בסיפור, מה מסמלת היעדרותו ומהם הגורמים לכך.

היעדרות קולו של המלמד עשויה לנבוע מכך שלא הבחין בצערו של התלמיד. המודעות לרקע החברתי של התלמיד יכלה לחדד את הרגישות ולמקד את תשומת הלב בפניו הנפולות של בן העני. אפשרות אחרת היא שהמלמד הבחין בצערו של התלמיד, אך אין לו כלים לפעול מול התלמיד ומול ההורים, לא

קיימת מערכת יחסים או תקשורת מובנית בינו לבין ההורה. המשתתפים יכולים להוסיף אסיפת הורים שתמש ערוץ תקשורת בין המלמד ובין האב. עם זאת, אספת הורים צריכה להיות מלווה בהדרכה של איך עובדים עם ההורים למען מטרה משותפת של הצלחת התלמיד. ייתכן שקיימים "נתקים" בתקשורת בין המלמד לאב. התנהגותו של האב עשויה להתפרש על ידי המלמד כפסיביות ואדישות. גם בעבודה מול ההורים, מודעות להקשר החברתי ולהתמודדויות הכרוכות בחיי עוני עשויה לשמש כלי לשינוי.

סיכום

המפגש התמקד ביחסי הורים עם בית הספר ובהקשר החברתי של יחסים אלו. חגית גור וגליה זלמנסון מהמרכז לפדגוגיה ביקורתית חקרו את יחסי בית הספר עם ההורים. המחקר הצביע על דפוס, שלעיתים נוטה לחזור שוב ושוב, בהקשר של תפיסת הורים עניים על ידי בית הספר. נקרא יחד חלק מהמאמר המתאר חוויה שכיחה של הורים עניים במערכת החינוך, המובא בדף המקורות (אחד המשתתפים מתבקש לקרוא בקול):

בקשר שבין הורים לזורים פעמים רבות סופגים הורים עניים יחס סטראוטיפי, שיפוטי ופטרוני. בחברה המעריכה כסף וצרכנות, עניים מואשמים באופן סמוי במצבם הכלכלי. פעמים רבות בית הספר תופס אותם כהורים שפחות מעוניינים בחינוך ילדיהם, פחות משקיעים ואף מזניחים אותם. היעדרותם מאירועים בית ספריים מתפרשת כהכחה לאי-אכפתיות מהילדים ולאדישות לעתידם. אי-עמידה בתשלום או ברכישה שבית הספר דורש, גורר האשמה בסדר עדיפויות מוטעה של ההוצאות המשפחתיות. תחת הכותרת של מעורבות הורים, אי-מעורבותם של הורים משכבות אלו נתפסת כעילה להאשמתם בסופו של דבר בכישלון ילדיהם. בית הספר מעביר את האחריות אל ההורים ומתעלם משאר הסיבות הגורמות לכישלון. בית הספר אינו מרחב ניטרלי כמו שנהוג לחשוב. דרישות בית הספר למעורבות הורים מבוססת על התנסות תרבותית אינטלקטואלית של האליטות הכלכליות. ככזה, הורים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך נמצאים בעמדת נחיתות ובאים לשיח עם בית הספר מעמדת חולשה.

(חגית גור וגליה זלמנסון-לוי, "הורים ובית ספר מנקודת מבט של החינוך הביקורתי", החינוך וסביבה, כ"ז, עמ' 138)

התיאור המובא במאמר מחזיר אותנו לניתוח של בורדייה שהבאנו בתחילת המפגש. בורדייה מדגישה את חשיבות ההון התרבותי ולא רק הפיזי או הפיננסי כגורם בשעתוק פערים. הון זה מתבטא בהתנהגות ובדרכי תקשורת. בסוגיית מעורבות הורים, הגורם הכלכלי אינו היחיד בעמדת החולשה של הורים כלפי בית הספר. היעדר משאבים כלכליים מלווה לעתים קרובות בהיעדר משאבים נוספים שאינם נופלים בחשיבותם: השכלה, יכולת התמצאות בשיח הבית ספרי, הרגשת ביטחון והשתייכות לבית הספר שמתבססת על חוויות של ההורה כתלמיד. רגשי הכישלון והניכור לבית הספר של ההורה כתלמיד, עלולים ללוותו גם כשהוא בעמדת ההורה. לעתים קרובות, על אלו האחרונים נוסף הגורם התרבותי: הורים מתרבותיות שאינם מיוצגות בתוכנית הלימודים (אתיופיה, ארצות קווקז, ארצות ערב), מקבלים בכך מסרים סמויים וגלויים של חוסר שייכות.

חקירת הגורמים לאי-שוויון בחינוך מציגה לעתים תמונה עגומה ועלולה להותיר אותנו בהרגשה שיש כוחות חזקים ש"מושכים" ומביאים לאי-שוויון. עם זאת, החקירה גם מצביעה על אפשרויות לשינוי. שכתובו של סיפור האב העני ובנו עוזר לנו לאתר מוקדים אפשריים לשינוי.

המחויבות ללמד בני עניים כבני עשירים אינה מחייבת רק סבסוד של תשלום שכר הלימוד והורדת החסם הכלכלי אלא גם בחינה ועיצוב של בית הספר (תכניות הלימודים, צורת הלימוד, הכשרת מורים והורים)

כך שייתנו מענה לפערים בין ההורים ובין התלמידים ויעצים את מי שמגיע מנקודת חולשה. לסיום נחזור לתשובתו של אבן דנאן לשאלה שהציג בפניו האב העשיר. בתשובתו, אבן דנאן אינו מסתפק במענה על הסוגיה הכלכלית, האם צריך לשלם את שכרו של המלמד, אלא תומך בתפיסה החינוכית של המלמד שיש ללמד את התלמידים יחד, למרות הפערים ביניהם:

לדעתי, נראה לי שאין כאן פשיעה [במעשהו של המלמד]. והטעם שילדים אלו מבני החבורה אינם בהדרגה אחת אלא זה למעלה מזה, כך יש מהם שיכול ללמד אותם מעט מהש"ס. ויש שאינם יכולים ללמוד כי אם מקרא וכו', עד אשר בהמשך הימים יתנו לב להבין, והגם שנמשך בטלה לאותם הקודמים שמבינים קצת, לא יחוש להם [...] ואם מצא לנכון ללמדו בפני עצמו בחלק מהיום, מזה אין לקרותו פושע. שהרי ראינו במסכת עירובין נד ע"ב שאמר הש"ס: שנו רבותינו - כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להם משה פרקו, נסתלקו בניו. נכנסו זקנים ושנה להם משה פרקו. נסתלקו זקנים ונכנסו כל העם ושנה להם משה פרקו. נמצאו ביד אהרן ד' ביד בניו ג' וביד הזקנים ב' וביד כל העם א'. נסתלק משה ושנה להם אהרן פרקו. נסתלק אהרן שנו להם בניו פרקו. נסתלקו בניו שנו להם זקנים פרקו. נמצאו ביד הכהן ול ארבעה מכאן. אמר רבי אליעזר, חייב אדם לשנות לתלמידו ארבעה פעמים. וקל וחומר ומה אהרון שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה, הדיוט מפי הדיוט על אחת כמה וכמה. גם אפשר שמלמד זה העלה על דעתו לפי ראות עיניו שיותר טוב ללמד יחד ממה שילמד לכל הדרגה בפני עצמה. יען בכל צד שתמצא לטעון אתה מגיע לאותה מסקנה – אי-אפשר בלתי קצת בטלה לאחרים. ובחר לו ללמד יחד כדי שיהיו יושבים לפניו ועיניהם רואות את מורם ותהיה אימתו עליהם. ואל יסיחו דעתם לדברי הבאי.

(אשר לשלמה, שו"ת לרבי שלמה אבן דנאן, סימן סג)

המפגשים האחרונים דנו בשאלת שעתוק הפערים בחינוך וניתחנו בהם גורמים שונים להיווצרות הפערים. עם זאת, אנו שומעים על סיפורי הצלחה של יחידים שהצליחו לפרוץ את מעגל העוני והמצוקה, גם אם הנסיבות פעלו נגדם. במפגש הבא נדון בשאלה האם מי שרוצה מצליח, ומה נוכל ללמוד מסיפורי ההצלחה של אותם יחידים.

הורים במערכת החינוך (דף לימוד בחברותא)

וכאשר בא אחד מבני המדרגה ההיא אצל אביו בסעודת הצהריים,

שאל האיש את בנו: "בני, במה למדתם היום?"

השיבו כי: "מאז הבוקר ועד עתה לא למדנו כי אם מעט בגמרא [...] לרגל הילד החדש הבא אצלנו שהוכרחנו להתנהל לאטו עד אשר למד אותה [...] ומצדו העיכוב בא לנו".

כשמעו שמעון אביו את דברי בנו, היטב חרה לו וגמר אומר שלא להושיב את בנו אצל מלמד זה.

ובכן, הגישו עצמותיהם ראובן ושמעון, לדעת אם חייב שמעון לשלם חלקו בשכירות המלמד או שיינתן קנס, או שמא הוא פטור מכ ול וכול [...] (והוסיף שמעון): "כיוון שהגיע המלמד למדרגה זו [...] ועיכב והפסיד את הרבים בשביל היחיד [...] אינו מאמינו עוד שיהא זריז ונזהר לתת לבני חלק ערכו. ובכגון זה לא הרשינו אותך [...] ואנו נותנים שכר הרבה. ועל כיוצא בזה אמרו: "חזקה היא שלא משליך אדם כספו בחינם".

(אשר לשלמה, שו"ת לרבי שלמה אבן דנאן, סימן סג)

רבי שלמה אבן-דנאן נולד בפאס שבמרוקו בשנת תר"ח (1848) ונפטר בשנת תרפ"ט (1929). בגיל שלושים התמנה לרב ראשי בפאס. ב-1901 שלח להדפיס בירושלים את ספרו אשר לשלמה, שכלל תשובות לשאלות שהגיעו מקהילות שונות בצפון אפריקה. הטקסט שנקרא הוא חלק משאלה שהופנתה לרבי שלמה.

מעשה בשני תינוקות שהיו מן שכונה אחת. והיה האחד בן עני והשני בן עשיר. והיו הולכים לבית הספר בכל יום. בן העשיר היה הולך לבית הכנסת ועמו חתיכות בשר וביצים, מה שהוא מתאוה, כל דבר ממה שאביו מותיר. בן העני היה הולך לבית הכנסת ועמו שני חרובים, והייתה נפשו מתעגמת עליו. והיה אביו העני רואה את בנו פניו משונות. הלך אביו ולקח לו ליטרא אחת של בשר ובישלה.

כיוון שבא הנער מבית הספר אמר לו אביו: "בוא ואכול מה שהיית מתאוה".

עד שהוא הולך לתת לפניו, נכנס הכלב והושיט ראשו לתוך הקדרה (וביקש להוציא את ראשו ולא יכול היה להוציאה. ויצא הכלב וברח וראשו לתוך הקדרה).

אמר לבנו: "עמוד ונראה לאן הלך הכלב, הואיל ולא נעשה תאוותך, נציל את הקדרה".

עמד הוא ובנו ורצו אחר הכלב, וכיוון שיצאו מתוך הבית נפל הבית.

אמר לבנו: "בני, נודה ונשבח לקדוש ברוך הוא שלא יצאנו להציל את הקדרה אלא למלט נפשותינו" (דברים רבה, פרשת עקב)

דברים רבה הוא מדרש אגדה על ספר דברים. המדרש הוא קובץ דרשות של הלכות, רוב הדרשות מסתיימות בדברי נחמה או בבשורה לגאולה.

- מהם המשאבים הלא-כלכליים ("הון סיבולי") העומדים לרשות של כל הורה?
- כיצד הם משפיעים על תגובת ההורה למתרחש בבית הספר?
- כיצד תגובת ההורה משפיעה על התלמיד?
- כיצד תגובת ההורה משפיעה על המלמד?

הורים במערכת החינוך (דף לימוד קבוצתי)

בקשר שבין הורים למורים פעמים רבות סופגים הורים עניים יחס סטראוטיפי, שיפוטי ופטרוני. בחברה המעריכה כסף וצרכנות, עניים מואשמים באופן סמוי במצבם הכלכלי.

פעמים רבות בית הספר תופס אותם כהורים שפחות מעוניינים בחינוך ילדיהם, פחות משקיעים ואף מזניחים אותם. היעדרותם מאירועים בית ספריים מתפרשת כהוכחה לאי-אכפתיות מהילדים ולאדישות לעתידם. אי-עמידה בתשלום או ברכישה שבית הספר דורש, גורר האשמה בסדר עדיפויות מוטעה של ההוצאות המשפחתיות.

תחת הכותרת של מעורבות הורים, אי-מעורבותם של הורים משכבות אלו נתפסת כעילה להאשמתם בסופו של דבר בכישלון ילדיהם. בית הספר מעביר את האחריות אל ההורים ומתעלם משאר הסיבות הגורמות לכישלון.

בית הספר אינו מרחב ניטרלי כמו שנהוג לחשוב. דרישות בית הספר למעורבות הורים מבוססת על התנסות תרבותית אינטלקטואלית של האליטות הכלכליות. ככזה, הורים ממעמד סוציו-אקונומי נמוך נמצאים בעמדת נחיתות ובאים לשיח עם בית הספר מעמדת חולשה.

(חגית גור וגליה זלמנסון-לוי, "הורים ובית ספר מנקודת מבט של החינוך הביקורתית", החינוך וסביבתו, כ"ז, עמ' 138)

לדעתי, נראה לי שאין כאן פשיעה [במעשהו של המלמד].

הטעם שילדים אלו מבני החבורה אינם בהדרגה אחת אלא זה למעלה מזה, כך יש מהם שיכול ללמד אותם מעט מהש"ס. ויש שאינם יכולים ללמוד כי אם מקרא וכו', עד אשר בהמשך הימים יתנו לב להבין,

והגם שנמשך בטלה לאותם הקודמים שמבינים קצת, לא יחוש להם [...] ואם מצא לנכון ללמדו בפני עצמו בחלק מהיום, מזה אין לקרותו פושע.

שהרי ראינו במסכת עירובין נד ע"ב שאמר הש"ס: שנו רבותינו - כיצד סדר משנה? משה למד מפי הגבורה, נכנס אהרן ושנה לו משה פרקו. נסתלק אהרן וישב לשמאל משה. נכנסו בניו ושנה להם משה פרקו, נסתלקו בניו. נכנסו זקנים ושנה להם משה פרקו. נסתלקו זקנים ונכנסו כל העם ושנה להם משה פרקו. נמצאו ביד אהרן ד' ביד בניו ג' וביד הזקנים ב' וביד כל העם א'. נסתלק משה ושנה להם אהרן פרקו. נסתלק אהרן שנו להם בניו פרקו. נסתלקו בניו שנו להם זקנים פרקו. נמצאו ביד הכהן ארבעה מכאן. אמר רבי אליעזר, חייב אדם לשנות לתלמידו ארבעה פעמים. וקל וחומר ומה אהרון שלמד מפי משה ומשה מפי הגבורה, הדיוט מפי הדיוט על אחת כמה וכמה.

גם אפשר שמלמד זה העלה על דעתו לפי ראות עיניו שיותר טוב ללמד יחד ממה שילמד לכל הדרגה בפני עצמה. יען בכל צד שתמצא לטעון אתה מגיע לאותה מסקנה - אי-אפשר בלתי קצת בטלה לאחרים. ובחר לו ללמד יחד כדי שיהיו יושבים לפניו ועיניהם רואות את מורם ותהיה אימתו עליהם ואל יסיחו דעתם לדברי הבאי.

(אשר לשלמה, שו"ת לרבי שלמה אבן דנאן, סימן סג)